

KAZAN TATAR ATASÖZLERİNDE KADIN VE AİLE

Dr. Fatma TEKİN

RumeliYA
Yayıncılık ψ Publishing

Editör / Editor
Prof. Dr. Yakup YILMAZ

Yazar / Author
Dr. Fatma TEKİN

Kitap adı / Book title
Kazan Tatar Atasözlerinde Kadın ve Aile

APA
Tekin, F. (2024). *Kazan Tatar Atasözlerinde Kadın ve Aile*. Kırklareli: RumeliYA Yayıncılık & Publishing

Grafiker / Graphic designer: RumeliYA
Kapak tasarımcı / Cover designer: RumeliYA
Redaksiyon / Redaction: RumeliYA

Yayın dili / Publication language: Türkçe / Turkish
Yayın no / Publication number: 46

ISBN
RumeliYA: 978-625-94407-5-0
Yayın tarihi / Date published: 2024

Baskı yeri / Printing house
Bizim Dijital Matbaacılık A.Ş.
Ostim Serhat Mahallesi, Uzuncağı Cad, 1128. Sk. No:6, Yenimahalle / Ankara PK:06374 /
Kızılbey V.D. 1780801145 / **Sertifika No:** 41356
bilgi@bizimdijital.com
Tel: 4449296 / 05531073053 / 05531073048

Adres / Address
RumeliYA Yayıncılık ψ Publishing
Karacaibrahim Mh. Nüzhet Somay Cd., No. 49 B Merkez, Kırklareli, Türkiye
Sertifika / Certificate No 48218
web: www.rumeliya.com
e-mail: editor@rumeliya.com
Tel: +90 505 795 81 24

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	VI
ÖNSÖZ	VII
GİRİŞ	1
1. KADIN BEDENİ	15
1.1. Tepeden Tırnağa	15
1.1.1. Boy-Pos ve Görünüş	15
1.1.2. Saç, Baş	17
1.1.3. Kaş, Göz	19
1.1.4. Burun	21
1.1.5. Ağız, diş	22
1.1.6. El-Tırnak.....	22
1.2. Güzel, Güzellik ve Güzelleşme.....	23
1.2.1. Süslenme.....	23
1.2.2. Giyinme	28
1.2.3. Güzellik	29
1.2.4. Güzelliğin Geçiciliği.....	36
1.2.5. Güzellik-Çirkinlik.....	37
1.2.6. Güzel Kadın	40
1.2.7. Cilveli-Cazibeli Kadın	42
1.2.8. İç ve Dış Nitelikler.....	44
Değerlendirme	49
2. HAYATIN EVRELERİ	57
2.1. Kızlar, Gelinler, Damatlar	57
2.1.1. Kız	57
2.1.2. Kız ile Delikanlı.....	65
2.1.3. Bekâret ve Namus.....	72
2.1.4. Bekârlık	75
2.1.5. Mehir, Başlık Parası, Çeyiz	78

2.1.6. Kız Seçmek.....	80
2.1.7. Damat Seçmek.....	86
2.1.8. Ailesine Bakarak Eş Seçme	89
2.1.9. Nasibini Bekleme-Dengini Bulma.....	91
2.1.10. Evde Kalmış Kızlar.....	94
2.1.11. Kızlar ve Kadınlar.....	97
2.1.12. Dünür-Görücüler.....	99
2.1.13. Kız İsteme-Verme.....	101
2.1.14. Zenginden-Fakirden Kız Alma	107
2.1.15. Verilen/Giden Kız.....	108
2.1.16. Kız Kaçırma-Nikâh.....	111
2.1.17. Damada Çıkma (Kızın Evlenmesi).....	113
2.1.18. Evlenme (Erkeğin Evlenmesi).....	116
2.1.19. Düğün	128
2.2. Kadınlar ve Erkekler.....	138
2.2.1. Genel Olarak Kadınlar	138
2.2.2. Evli Erkekler (Kocalar).....	143
2.2.3. Evli Kadınlar (Karılar).....	146
2.2.4. Karı-Koca	152
2.2.5. İyi Kadın.....	165
2.2.6. Kötü Kadın	167
2.2.7. İyi-Kötü Kadınlar ve Erkekler	174
2.2.8. Becerikli-Beceriksiz Kadınlar.....	181
2.2.9. Dedikoducu Kadın.....	189
2.2.10. Çok Eşlilik-Kuma	190
2.2.11. Dul	196
2.2.12. Kocalı-Kocasız Kadınlar	200
2.2.13. Kadının Ölmesi, Yeniden Evlenme	202
2.3. Anneler ve Kaynanalar	205
2.3.1. Çocuklu ve Çocuksuz Kadın	205
2.3.2. Kadın ve Kaynana.....	208

Değerlendirme	211
3. HAYATIN TEMELLERİ.....	233
3.1. Aşk-Sevgi	233
3.2. Seven ve Sevgili.....	250
3.3. Genç ve Yaşlı Âşık	256
3.4. Karı-Koca Sevgisi.....	259
3.5. Ayrılmak ve Kavuşmak	266
3.6. Yâr Üstüne Yâr Sevmek	269
3.7. Aldatma.....	271
3.8. Cinsellik	277
3.9. Oynaş	281
3. 10. Tartışma ve Şiddet	285
3.11. Ayrılık ve Boşanma	291
3.12. Kadına İnanma ve Güvenme.....	296
3.13. Doğurganlık, Hamilelik, Doğum	299
Değerlendirme	302
SONUÇ	315
KAYNAKÇA.....	319

KISALTMALAR

AKMB	Ankara Kùltür Merkezi Başkanlığı
akt.	Aktaran
bkz.	Bakınız
C.	Cilt
çev.	Çeviren
DKT	Doktora Tezi
DLT	Divânu Lugâti't-Türk
ed.	Editör
haz.	Hazırlayan
red.	Redaktör
SSSR	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliđi
S.	Sayı
s.	Sayfa
SBE	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tat.	Tatar
TDK	Türk Dil Kurumu
TTK	Türk Tarih Kurumu
YLT	Yükseklisans Tezi

ÖNSÖZ

Türk dünyasının zengin kültürünü, dinamiklerini, potansiyellerini, tarihini, coğrafyasını, müziğini, edebiyatını ve folklorunu epey geç tanıdık. Bazen aradan geçen yetmiş senelik baskıcı ve susturucu SSCB komünist rejimini suçlasak da bu rejim öncesinde de Türk dünyasına çok vâkıf değildik. Demir perdelerin yırtıldığı doksanlı yıllardan sonra kapılar neredeyse ardına kadar açıldı ve Türkler akrabalarına kavuşmanın verdiği şevkle birbirlerinin birikimlerini tanımak için akademik çalışmalara girişti.

Türk dünyasının mazisi ortaktır. Geniş bir coğrafyada farklı yerlerde yaşamak, bir süre sonra farklı mazilerin doğmasına da sebep olur. Türk milletinin kurduğu farklı devletlerin engelleriyle başlayan farklılaşma, zamanla başka devletlerin daha sert tavırlarıyla asli niteliklerden ve kimliklerden uzaklaşmaya, dahası asimilasyona kadar giden yolları açar.

Milletleri ayakta ve diri tutan onların bizzat ürettiği folklorik öğelerdir. Bunların arasında en kuvvetli ve yol gösterici olanı atasözleridir. Atasözleri, milletlerin töresini belirler, hukukunu gösterir, ahlâkını düzenler, yoldaşı ve rehberi olur. Milletleri tanımak istersek onların atasözlerinde yer alan kanun niteliğindeki uyarıcı ve yönlendirici ifadelere bakmak gerekir.

Bu eserde Kazan Tatar atasözlerinden yola çıkarak Kazan Tatarlarının kadın ve aileye dair düşüncesini, görüşünü ve bakışını ele aldık. Bütün milletlerde olduğu gibi Kazan Tatarlarında da kadın ve aile toplumun direğidir. Öncelikle kadın sağlamsa aileyi gelecek zamanlara sağlamca götürür; aile sağlamsa toplumu gelecek zamanlara sağlamca taşır. Kadın aileyi, aile milletleri ayakta tutar.

Kadın ve ailenin millet hayatındaki yeri ve önemine dair Dede Korkut Hikâyeleri'nde de ilginç, uyarıcı ve dikkat çekici tespitler mevcuttur. Azrail'e kendi canı yerine can verecek dost arayan Deli Dumrul, kurban edilecek canı eşinde bulur. Yine evin direği ve tahtı kadındır. Kadın aynı zamanda annedir ve Salur Kazan'ın yağmacının yağmaladıklarını umursamayıp annesinin kendisine verilmesi halinde savaşmadan döneceğini söylemesi, Türklerin anneye, dolayısıyla kadına verdiği kıymeti gösterir. Baskın yiyip düşman eline düşen Kan Turalı'nın alp eşi Selcen Hatun en yakın arkadaş olarak görülür. Örnekler daha da çoğaltılabilir.

Türkler, yaşadıkları coğrafya sebebiyle çok geniş bir alanda farklı din, dil ve kültürlerle yaşamaktadırlar. Bunun iyi ve kötü yanları birlikte görünür. Kendi kültürlerindeki güzel hasletler zaman içinde çevre kültürlerce benimsenebilir, kötü bir haslet varsa da çevre kültürlerle bakılarak düzeltilebilir. Kazan Tatarları da yaşadıkları coğrafya dikkate alındığında çevre kültürlerden çokça etkilenmiştir. Nitekim bunun yansımalarını folklorik öğelerde görmekteyiz.

Kazan Tatar Atasözlerinde Kadın ve Aile adlı bu çalışmada folklorun zengin parçalarından biri olan atasözlerinde Kazan Tatarlarının kadına ve aileye eskiden günümüze atasözlerine yansıyan bakışlarını, görüşlerini ve düşüncelerini araştırdık.

Eser, **Giriş** kısmıyla araştırma yöntemine ve genel kavramlara ayrıldı. **1. Kadın Bedeni** bölümüyle tepeden tırnağa güzellik organları ve güzelleşme unsurları incelendi. **2. Hayatın Evreleri** bölümüyle kadın ve erkeğin evlilik öncesi, evlenme ve evlilik sonrası

süreci, aile müessesesi ve bunun yanında kadının toplumsal kimlikleri ve bu kimliklere bağlı rolleri değerlendirildi. **3. Hayatın Temelleri** bölümüyle bir kadının hayatında yaşadığı aşk, sevgi, cinsellik, doğurma gibi bütün eylemleri ele alındı. Çalışma, tüm bu inceleme safahatının genel değerlendirmesinin yer aldığı **Sonuç** bölümüyle sonlandırıldı.

Çok zengin folklorik unsurlar barındıran Kazan Tatar atasözlerinde, kadın ve ailenin ele alınıp incelenmesi, günümüz insanının özellikle ihtiyaç duyduğu çok değerli bir konudur. Zira milletlerin varlıklarını sürdürmesi aileye bağlı, ailenin de diri kalabilmesi o ailedeki kadına bağlıdır. Buradan yola çıkarak “Mutlu kadın mutlu aile, mutlu aile mutlu millettir.” ifadesini burada serdedebiliriz.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında emeği geçen ve kendilerine teşekkürü bir borç saydığım, ismini anmadan geçemeyeceğim kişiler var. Doktora dönemimden itibaren bana destek olan, yol gösteren, bilgisinden ve yol göstericiliğinden her daim istifade ettiğim hocam Prof. Dr. Bayram DURBİLMEZ’e; Tatar Türkçesinden yapılan aktarmalarda bana yardımcı olan, kaynaklarından ve Tatarca ilminden ziyadesiyle istifade ettiğim hocam Prof. Dr. Mustafa ÖNER’e; son okumalarda vakit ayırarak bana yardımcı olan mesai arkadaşım, dostum Dr. Emel AYDIN ÖZER’e; çalışma sürecinde birçok fedakârlıkta bulunan anneme ve yoğun çalışma tempoma gösterdiği müsamahadan ötürü canım oğlum Vedat’a, yayın aşamasında kolaylık sağlayan RumeliYA Yayıncılık & Publication Editörü Prof. Dr. Yakup YILMAZ’a teşekkürü bir borç bilirim.

GİRİŞ

“**Tatar**” adına ilk kez Orhun Yazıtları’nda, “Otuz Tatar Tokuz Oguz begleri bodunu bu sabımın edgüti eşid katıgdı tıñla” (Kül Tigin, G-1) cümlesinde rastlanmıştır. Eski Çin kaynaklarında “Ta’ta” veya “Da’dan”; “Da-Da” olarak görülen bu ad, 13. yüzyılda yaşamış Çin tarihçisi Mın-gun tarafından Türklerin “ak tatarlar”, Moğolların “kara tatarlar” ve Mançuların “su tatarları” diye adlandırmasında kullanılmıştır. Eski Türk yazıtlarından ve Çin kaynaklarından sonra “tatar” adı Divânu Lugâti’t-Türk, Hudud al-Âlem vb. eserlerde kavim adı olarak geçmiştir (Öner, 2007: 681).

Tarihte “Tatar” adı sadece Tatar Türkleri için değil, etnik yönden ilişkili olmayan topluluklar için de kullanılmıştır. 19. ve 20. yüzyıllarda Tatar ve bazı Rus araştırmacılar, tüm Tatarları aynı kefeye koymuş, bugünkü Bulgar-Tatarlarını, Moğol-Tatarlarını ve Orda-Tatarlarını, Tatarların torunları olarak göstermiştir (Zekiyev, 2007: 216). Bugün Tatar adını taşıyan Türk toplulukları; “İdil-Ural Tatarları”, “Kırım Tatarları” ve “Sibiryâ Tatarları” olmak üzere üç ana kola, her kol da kendi arasında alt gruplara ayrılmaktadır. İdil-Ural Tatarları ise “Kazan”, “Kasım”, “Kreşin”, “Mişer” ve “Tipter” Tatarlarından oluşmaktadır (Devlet, 2002: 27). Eskiden çok geniş kapsamlı kullanılmış olan Tatar kavim adı, son asrın başından itibaren Kazanlı ve Kırımlı Türklere ait olmak üzere daralmış, sayıca kalabalık olan Kazanlılar, kendilerine sadece Tatar derken, Kırımlılar Kırım Tatarı demişlerdir. Bunda Kırım’ın sürgün ve göçlerle bozulan tarihi de tesirli olmuştur (Öner, 1998: XXXI).

Kazan Tatarları, İdil-Kama Bulgarları ile 13. yüzyılda Orta Asya’dan İdil-Ural bölgesine gelen Kıpçak (Kuman) Türklerinin torunlarıdır. 7. yüzyılda bölgeye yerleşmeye başlayan Bulgarlar, 9. yüzyılda İslamiyet’i kabul etmiş, devlet kurmuş ve bu devlet 12. yüzyıldan 15. yüzyıla kadar Altınordu Devleti’nin hâkimiyeti altına girmiş ve devletin 15. yüzyılın ikinci yarısında başlayan yıkılış süreci ile birlikte İdil-Ural ve Altınordu’nun hâkim olduğu bölgelerde Kazan (1437-1552), Kırım (1460-1783), Kasım (1445-1681), Astrahan (1466-1556), Sibir (1220-1598) Hanlıkları ve bağımsız Nogay toplulukları kurulmuştur. Kazan Hanlığı’nın 1552’de Rusların hâkimiyetine girmesiyle Tatar Türkleri, Çarlık tarihi boyunca Hristiyanlaştırma faaliyetlerine maruz kalmış, kabul etmeyenler başka yerlere kaçmış; birçoğu da sürgün edilmiş ve bu bölgeye Rus göçmenler yerleştirilmiştir. Ancak Rus hükümetinin tüm baskısına rağmen Tatar Türkleri, İslamiyet’ten vazgeçmemiştir. 1917’de Çarlık Rusya’sının devrilmesinden sonra, 1917 Haziran’ında Kazan’da toplanan kurultayda “İç Rusya ve Sibiryâ Müslüman Türk Tatarlarının” medenî muhtariyeti, 29 Kasım’da da “İdil-Ural Devleti”, 27 Mayıs 1920 tarihinde ise Tatar Muhtar Cumhuriyeti ilan edilmiştir. SSCB’deki Tatar Türklerine verilen siyasî-idarî statü oldukça azdır. Bu durum, Stalin’in ölümünden ve 1956’da 20. Parti Kongresi’nden sonra biraz daha düzenlenerek önemli pozisyonlara Tatar Türkleri getirilmiş olsa da Tataristan Cumhuriyeti, “ittifak cumhuriyeti statüsüne” sahip diğer milletlere göre daha az millî hukuka sahiptir (Zekiyev, 2007: 465-467; Taymas, 1966: 34; Devlet, 2002: 25-26).

Rusya Federasyonu’na bağlı özerk bir Türk cumhuriyeti olan **Tataristan**’ın başkenti Kazan’dır. Avrupa kıtasında, Orta İdil’in kuzeyinde, Kama ve İdil nehirlerinin birleştiği yerde kurulmuştur. Batısında Çuvaşistan Cumhuriyeti, kuzeybatısında Mari Cumhuriyeti, kuzeyinde Kirov bölgesi, kuzeydoğusunda Udmurt Cumhuriyeti,

doğusunda Başkurdistan Cumhuriyeti, güneydoğusunda Orenburg bölgesi, güneyinde ise Samara ve Ulyanov bölgesi bulunmaktadır. (Gültekin, 2010: 1). 4 milyon olan ülke nüfusunun yüzde 53'ünü oluşturan Tatar asıllılar, Rusya'ya ve Orta Asya Cumhuriyetleri'ne yayılmış 8 milyona yakın genel Tatar nüfusunun az bir miktarını oluşturmaktadır. **Tatar Türkçesi**, bu geniş Tatar topluluğunun konuşma ve yazı dilidir. Tataristan Cumhuriyeti, devlet egemenliği (suverenitet) hakkında 30 Ağustos 1990 tarihinde bildirme ilan etmiş ve Tatarca, Rusça ile birlikte devlet dili olarak kabul edilmiştir. Tatar Türkleri, devlet geleneği ve kültür bakımından İdil boylarına yerleşen Bulgar Devleti'nin ve Altın Ordu'nun mirasını taşımış, Kıpçakçaya dayanan bir yazı dili geliştirmişlerdir. 19. yüzyılın sonlarında başlayan yenileşme (Ceditçilik) sürecinde, modern bir yazılı edebiyat oluşturmuşlardır. İsmail Gaspıralı, Kırım'da Tercüman gazetesini çıkararak süreli yayıncılığı bir okul haline getirirken Kazan merkez olmak üzere Tataristan'da da Şehabeddin Mercani ve Rızaeddin Fahreddin gibi yazarların tarih bilinci verdiği Tatar toplumunda, Kayyum Nâsırî'nin yayımları ve sözlükleri milli edebiyat için önemli olmuştur. Tatar folklorunun derlenmesinde öncü olan Kayyum Nâsırî, Lehçe-i Tatarî (1895-1896) başlıklı klasik Tatar yazı dilinin sözlüğünü hazırlamıştır. İki cilt olarak basılan bu eserin içinde toplam 7043 söz vardır. K. Nâsırî'nin halk bilimi çalışmaları "Tatar folklorunu doğrudan halk ağzından derlemek ve toplanan malzemenin en güzel örneklerini yayımlamak", "kendi halkının tarihi, dünya görüşü ile başka halkları tanıştırmak üzere Tatar halk edebiyatı örneklerini Rusçaya çevirip bastırmak" ve "şark halklarının folklorunu inceleyip onun örneklerini Tatarcaya çevirmek" şeklinde özetlenebilir. O, Tatar folklorunu başlı başına bir bilim dalı haline getirmiş ve sözlü halk ürünlerini (Tat. cır, beyit, takmak, köy) dikkatle derleyip incelemiştir. Tatar yazı dilinin 1917 öncesindeki gelişiminde Abdullah Tukay, Ayaz İshaki, Fatih Kerimi, Sait Remiyev, Alimcan İbrahim, Mecid Gafuri, Galiesgar Kamal, Fatih Emirhan gibi yazarların rolü büyüktür. Hadi Taktaş, Musa Celil, Mehmüt Galev, Sibgat Hekim, Hesen Tufan, İbrahim Salahov, Garif Ahunov, Muhammed Mehdiyev gibi isimler ise Tatarcanın çağdaş yazarları arasındadır (Öner, 2015: 9-10; 2018: 253-255). "Merkez ağız veya Orta ağız" grubuna dayanan Tatar Türkçesi, 1925-1926 yıllarına kadar Arap, 1940'a kadar Latin ve 1940'tan bugüne kadar da **Kiril** alfabesiyle yazılmıştır (Özkan, 2017: 244-245).

Tatar folklorunun temellerinin oluşturulmasında N. İsenbet, F. Urmançeyev, H. Mahmutov, M. Bakirov gibi tanınmış bilim adamlarının katkısı büyüktür. Özellikle 13 ciltlik "Tatarskoye Narodnoye Tvorçestvo (Tatar Halk Sanatı)" eserinin yayınlanması, Tatar kültür tarihi açısından oldukça önemlidir. Sözün gücüne inanan ve sözü kullanarak hayatı kolaylaştırmaya çalıştığı bilinen İdil Bulgarları'nda dualar ve beddualar çok yaygındı; mevsimlik törenlerde şarkılar, cenaze ve ölüyü anma törenlerinde ağıtlar söylenirdi. Bu anlamda Tatar Türkleri, eski ve zengin bir sözlü edebiyat geleneğine sahiptir: Tatar masal araştırmacıları N. İsenbet ve H. Mahmutov İdil boyu Tatarlarının birçok bilmesinin eski dönemlerden kalma olduğunu bildirir. H. Mahtumov'un "Boringı Eytken Süzler (Eski İnsanların Söylediği Sözler)" adlı monografisinde Eski Türk yazıtlarında kayıtlı özdeyişler ayrıntılı bir şekilde incelenmektedir. Ayrıca birçok halk atasözünün sözlü edebiyata geçtiğini Ortaçağ Türk-Tatar şair ve yazarlarının eserlerinden görmek mümkündür (Davletşin, 2013: 81-85).

Atasözleri, sözlü gelenekte oluşmuş ve bir kısmı sonradan yazıya geçirilmiş önemli dil verileridir. Atasözlerinin ortaya çıkışı ile ilgili olarak net bir bilgi bulunmamakla birlikte